

Wojciech Mazurek

Wydział Polonistyki

Uniwersytet Warszawski

e-mail: w.mazurek3@student.uw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4826-6396

Zemsta, Schubert i pszczoły. Glosa do *Irydiona* Zygmunta Krasieńskiego

„Zemsta więc i naprzód tam, gdzie brzęczą pszczoły!”¹ – wykrzyknienie Irydiona, kończące katakumbową rozmowę z Symeonem z Koryntu, należy od lat do „przeklętych problemów” badaczy utworu Zygmunta Krasieńskiego wydanego w 1836 roku. W 1912 roku Stanisław Schneider wiązał „dytyrambiczne uniesienie” Kornelii – kluczowej postaci sceny następnej: zebrania chrześcijan – z profetycznym darem biblijnej Debory, której imię oznaczało pszczołę². Wskazywał jako możliwe konteksty to, że kapłanki (wspominanej w innym miejscu *Irydiona*) Diany Efeńskiej nazywano pszczołami, a także starożytną tradycję utożsamiania duchów, „wchodzących w ciała”, z tymi owadami³.

W 1921 roku Tadeusz Sinko, w komentarzu do wydania dramatu⁴ w serii Biblioteki Narodowej, podważył sensowność identyfikacji pszczoł z „duchami przodków”⁵. Miejscem, „gdzie brzęczą pszczoły” – w jego objaśnie-

¹ Z. Krasieński, *Irydion*, w: tegoż, *Dramaty*, oprac. M. Bizior-Dombrowska, *Dzieła zebrane*, red. M. Strzyżewski, t. 3, cz. 1, Toruń 2017, s. 345 [w. 444].

² Zob. S. Schneider, „Zemsta więc i naprzód tam, gdzie brzęczą pszczoły” (*Irydion*, cz. 2), „Pamiętnik Literacki” 1912, nr 1, s. 143, <https://tiny.pl/wwfc4> [dostęp 04.11.2022].

³ Zob. tamże, s. 144.

⁴ Używam tej klasyfikacji gatunkowej świadom genologicznej złożoności *Irydiona*. Odnoszę się wyłącznie do dramatycznej części utworu. Zob. A. Ziółowicz, „*Irydion*” Zygmunta Krasieńskiego – „na pół dramat, a na pół opisanie i opowiadanie”. W *kręgu estetyczno-genologicznej problematyki dzieła*, w: *Zygmunt Krasieński – nowe spojrzenia*, red. G. Halkiewicz-Sojak, Toruń 2001, s. 59–70.

⁵ Z. Krasieński, *Irydion*, oprac. T. Sinko, Kraków 1921, s. 102.

niu – okazała się „powierzchnia ziemi”⁶. Po latach, w 1963 roku, przygotowując się do ponownego wydania *Irydiona*, Waclaw Kubacki uznał za konieczne przyrzeć się jeszcze raz „zagadkowym pszczołom”⁷. Słusznie zwrócił uwagę, że dotychczasowe wyjaśnienia nie miały potwierdzenia w tekście: Schneider opierał się na filologicznych ustaleniach Salomona Reinacha z 1909 roku⁸ i „nie kłopotał się o to, czy Krasieński znał misteryjną symbolikę, wyłożoną w pół wieku po jego śmierci”, zaś Sinko nie dostrzegł, że „zgrupowanie chrześcijan” odbywa się w katakumbach („inna strona katakomb” – „przestronne lochy”), więc o wychodzeniu na powierzchnię nie może być tu mowy⁹. Własny komentarz Kubacki do słów *Irydiona* formułował tak:

Można je doskonale zrozumieć bez misteryjnych wykładni. Bohater Krasieńskiego udając się na spotkanie z niezdecydowanymi jeszcze całkowicie wyznawcami Chrystusa, nawiązywał wyraźnie do sławnego epickiego porównania rozdwójonej społeczności ludzkiej z pełnym szumem i brzękiem wyrojem pszczoł. Irydion pragnie stanąć na czele chrześcijańskiej młodzieży. Chce ją wyprowadzić ze starego „ula”. Sformować nowy „rój”¹⁰.

W późniejszym o cztery lata komentarzu z wydania Biblioteki Narodowej krakowski badacz dodawał, że „prawdopodobnie Irydion ma na myśli gwar wiecujących, burzliwych tłumów”, i powoływał się na analogiczny fragment *Odprawy posłów greckich* Jana Kochanowskiego¹¹. Tym samym Kubacki łączył interpretacyjny „wariant alegoryczno-moralny” z „wariantem przyrodniczym”¹². W 1964 roku Zofia Stefanowska zaproponowała „jeszcze inne” spojrzenie na pszczoły z *Irydiona*. Zdaniem badaczki słowa Irydiona mogły być pogłosem *Psalmu 117*, „gloryfikującego zemstę”, w którym rozpalające ją „narody” obstępują mściciela „jako pszczoły”¹³. Jednak autorka *Historii i profecji* obudowała swoją hipotezę taką liczbą zastrzeżeń, że jej artykuł pozostaje na marginesie badań nad zagadnieniem.

Od 1967 roku (data powstania komentarza Kubackiego) badacze nie mnożyli już nowych wyjaśnień. Ireneusz Reczkowski powtórzył objaśnienia z wydań Biblioteki Narodowej¹⁴. Krytycznie do propozycji autora *Mickiewi-*

⁶ Tamże.

⁷ Zob. W. Kubacki, *Zagadkowe pszczoły w „Irydionie”*, „Ruch Literacki” 1963, nr 5–6, s. 235–241.

⁸ Zob. S. Reinach, *Orpheus. Histoire générale des religions*, Paryż 1909, s. 268.

⁹ W. Kubacki, *Zagadkowe pszczoły w „Irydionie”*, s. 235.

¹⁰ Tamże, s. 240.

¹¹ Z. Krasieński, *Irydion*, oprac. W. Kubacki, Wrocław 1967, s. 87–88, przyp. 17.

¹² W. Kubacki, *Zagadkowe pszczoły w „Irydionie”*, s. 236.

¹³ Zob. Z. Stefanowska, *Jeszcze inne pszczoły*, „Ruch Literacki” 1964, nr 3, s. 138–139.

¹⁴ Zob. Z. Krasieński, *Irydion*, oprac. I. Reczkowski, Wrocław 1989, s. 115.

cza na Krymie odniósł się Aleksander Nawarecki, który wskazywał *Zagadkowe pszczoły w „Irydionie”* jako przykład ekonomii przyczynku: wiele erudycyjnego hałasu, żaden wkład w rozumienie tekstu¹⁵. Przeciwnie Aleksandra Sekuła, która nazwała ustalenia Kubackiego „doskonałymi”¹⁶.

Cała ta różnorodna tradycja badawcza powinna zostać podsumowana w objaśnieniach do ostatniego wydania *Irydiona* z 2017 roku w serii *Dzieł zebranych* Zygmunta Krasińskiego pod redakcją Mirosława Strzyżewskiego. Tak się jednak nie stało. Magdalena Bizior-Dombrowska zawarła w nich taki komentarz: „Zdaniem Tadeusza Sinki chodzi o powierzchnię ziemi, teza Stanisława Schneidera, że Krasiński utożsamia brzęki pszczoł z duchami przodków, nie wydaje się uzasadniona”¹⁷. Nie sposób określić, dlaczego edytor, z całej mnogości propozycji interpretacyjnych, zdecydowała się na wybór akurat tych, które stoją w jawnej niezgodzie z tekstem. Tym samym, kanoniczne wydanie utrwała błędne rozpoznania badawcze, rezygnując z jakiegokolwiek próby objaśnienia własnego¹⁸.

A contrario: chciałbym zaproponować jeszcze jedno możliwe odczytanie wykrzyknienia *Irydiona*.

Andrzej Fabianowski wskazywał na manipulacyjny charakter działań Amfilochidesa¹⁹. Jedynym celem politycznym Greka było zniszczenie Rzymu. Żeby jednak zjednać dla swojej sprawy chrześcijan, używał argumentów odwołujących się do *imaginarium* chiliastycznych oczekowań. Marian Śliwiński pokazywał, jak rewolucyjna perswazja *Irydiona* spotyka się z „spirytualnym” światopoglądem Symeona z Koryntu, gardzącym światem cielesnej i historycznej materii²⁰. Grek wykorzystał millenarystyczne nastroje, oczekiwanie powtórnego przyjścia, przemiany Kościoła Piotrowego w Kościół Janowy²¹,

¹⁵ Zob. A. Nawarecki, *Mały Mickiewicz. Studia mikrologiczne*, Katowice 2003, s. 21.

¹⁶ A. Sekuła, *Millenaryzm w „Irydionie” Zygmunta Krasińskiego*, „Estetyka i Krytyka” 2007–2008, nr 13–14, s. 142, <https://tiny.pl/wwfcm> [dostęp 04.11.2022].

¹⁷ M. Bizior-Dombrowska, *Objaśnienia*, w: Z. Krasiński, *Irydion*, w: tegoż, *Dramaty*, s. 504.

¹⁸ O budzących „niedosyt” – szczególnie, że całe edytorskie przedsięwzięcie jest niezaprzeżalnie znakomitym osiągnięciem – objaśnieniach rzeczowych pisał: A. Bałajewski, *Twórca bez autografów, pisarz w „pierwodrukach”*. *Wokół nowej edycji Krasińskiego*, w: tegoż, *Inny Krasiński*, Lublin 2021, s. 221–222.

¹⁹ Zob. A. Fabianowski, *Mysł polityczna Zygmunta Krasińskiego*, Ciechanów 1991, s. 26.

²⁰ Zob. M. Śliwiński, *Tradycja antyczno-chrześcijańska w „Irydionie”*, „Pamiętnik Literacki” 1996, nr 2, s. 45, <https://tiny.pl/wwfdt> [dostęp 04.11.2022].

²¹ Zob. A. Sekuła, *Millenaryzm w „Irydionie” Zygmunta Krasińskiego*, s. 144–149; tejsze, *Sylwetka ideowa Zygmunta Krasińskiego. Dylematy i meandry polskiej myśli konserwatywnej*, Warszawa 2015, s. 102–121; R. Przybylski, *Rozhukany koń. Esej o myśleniu Juliusza Słowackiego*, Warszawa 1999, s. 28–30.

tysiącletniego panowania Jezusa na ziemi²², a także – co nie mniej ważne – rozpacz Symeona, spowodowaną zabiciem jego ukochanej przez Rzymian, by wzbudzić w nim „pragnienie unicestwienia świata materii”²³. Przywódca młodych chrześcijan przed wejściem Irydiona na scenę wygłasza monolog, w którym przedstawia marzenie o rządzeniu światem ciała („posiąść”, „każe im milczeć lub modlić się, drżeć lub radować się”²⁴) w imię Boga. W marzenie Symeona wpisana już jest nienawiść do materii, pod którą bez trudu Irydion podstawia Rzym.

Gdy Irydion wskazuje młodemu chrześcijaninowi znak, pod którym mają działać, akcentuje, że ma być to znak Jezusa „ukrzyżowanego, niezemszczonego”²⁵, wiedząc, że właśnie pragnienie przyspieszenia zemsty jest najsilniejszym uczuciem, do którego może się odwołać, Symeon bowiem wyznaje: „I jeszcze długo potem [po rozszarpaniu ukochanej przez tygrysy – dop. W.M.] walczyłem z żądzą odporu jakby z szatanem, a to był duch żywy, święty, co owładał mną stopniami”²⁶. Zaraz po tych słowach chrześcijanin „kładzie czaszkę” ukochanej i wyraża pewność rychłego zmartwychwstania jej ciała. Rewolucja, którą proponuje Irydion, w przekonaniu Symeona jest przyspieszeniem Paruzji.

Więc: skąd pszczoły po oczywistym odwołaniu do zemsty, retorty działania Symeona? Moje wyjaśnienie nie wchodzi w konflikt z propozycjami Wacława Kubackiego. Uważam – w kontrze do Aleksandra Nawareckiego – że są one trafne i rozjaśniają tekst. Ale pewna możliwość wydaje mi się intrygująca. W liście z 6 marca 1836 roku, a więc w miesiącu druku *Irydiona*, a dwa miesiące przed jego publikacją, Zygmunt Krasieński napisał do Henryka Reeve’a list, w którym zapowiada ukazanie się utworu i podsumowuje istotne dla siebie przygody intelektualne:

Nie mogę Ci opisać, ile we mnie w ostatnich czasach goryczy. Zapewne, spojrzenie, jakim ogarniam świat, pełne jest rozpaczy. Piłem z pucharu niemieckiej nauki, przemyślałem Okena, Schuberta, Schellinga, i diabli mnie biorą! ja grałem rolę doktora Fausta, oni Mefistofelesa. Słowem, jestem głęboko nieszczęśliwy, Ale po co się skarżyć?²⁷

²² W kwestii millenaryzmu w III wieku naszej ery, zob. M. Mejzner, *Millenaryzm wczesnochrześcijański*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 2000, nr 1, s. 3–66.

²³ M. Śliwiński, *Tradycja antyczna-chrześcijańska w „Irydionie”*, s. 45.

²⁴ Z. Krasieński, *Irydion*, w: tegoż, *Dramaty*, s. 343 [w. 401, 410–411].

²⁵ Tamże, s. 345 [w. 431].

²⁶ Tamże [w. 441–442].

²⁷ Z. Krasieński, *Listy do Henryka Reeve’a*, t. 2, przeł. A. Olędzka-Frybesowa, oprac. P. Hertz, Warszawa 1980, s. 226.

Słowem: jedynym z wymienionych autorów²⁸, który pisał o pszczołach był Gotthilf Heinrich von Schubert²⁹. To jedyna wzmianka o niemieckim filozofie w listach Krasińskiego, dlatego nie możemy ustalić, które z jego dzieł pisarz czytał³⁰. Jeżeli znałby *Die Symbolik des Traumes*³¹, wydaną w 1814 roku, znalazłby tam obszerne rozważania na temat pszczół³². Sposób czytania innych pisarzy przez autora *Nie-Boskiej komedii* Ewa Szczegłacka opisała jako „zglębianie prawdy o sobie i o świecie, w którym przyszło mu żyć” – formę „świadomego odkrywania swojej współczesności”³³. Oznacza to, że nie można zlekceważyć erudycyjnego depozytu³⁴ Krasińskiego, a co za tym idzie, pominać go w interpretacji³⁵.

W *Symbolice* snu Schubert streszczał i modyfikował poglądy Georga Friedricha Creuzera zawarte w monumentalnym dziele *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonderes der Griechen*³⁶. Warto zaakcentować, że w korespon-

²⁸ Nie jest to informacja do końca ścisła. O tych owadach pisał też Lorenz Oken w części drugiej piątego tomu ogromnej *Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände* (Stuttgart 1835, s. 1016–1018), ale tylko w kontekście przyrodoznawczym (typy użądleń, budowa żądeł i sposoby produkcji miodu). Tematyka (symbolika, wywiedziona między innymi z czasów wczesnego chrześcijaństwa), popularność w epoce (była to kluczowa książka dla choćby Sorena Kierkegarda, E.T.A. Hoffmanna, Jeana Paula, Friedricha Fouqué’go czy Taylora Samuela Coleridge’a) i data powstania (książka Schuberta w czasie pisania *Irydiona* miała już dwa wydania, zaś interesujący mnie tom Okena został wydany na rok przed ukazaniem się dramatu) *Symbolik des Traumes* jednoznacznie przemawiają za wyborem właśnie tej książki jako kontekstu dla utworu Krasińskiego z 1836 roku.

²⁹ Informacje biograficzne o Schubercie, zob. S. Dietzsch, *Filozofia spekulatywna versus Physica sacra: „Nocna strona przyrodznawstwa” Gotthilfa von Schuberta*; A. Bonchino, *Od praoceanu do łez natury. Baader i Schubert między romantyzmem freiberskim a drezdeńskim (1788–1808)*, w: G.H. Schubert, *Nocna strona przyrodznawstwa*, przeł. K. Krzemień-Ojak, Białystok 2015, s. 11–44.

³⁰ Zob. Z. Krasiński, *Listy do Henryka Reeve’a*, s. 228, przyp. 2.

³¹ Krasiński biegle znał język niemiecki. Uczyl się go już w domu pod okiem Piotra Chlebowskiego, potem w liceum, na uniwersytecie i w czasie prywatnych korepetycji w Genewie. Czytał więc w nim swobodnie. Zob. M. Piechota, *Ograniczony poliglotyzm Zygmunta Krasińskiego?*, w: tegoż, *Poliglotyzm wielkich romantyków (Mickiewicz, Słowacki, Krasiński)*, Katowice 2016, s. 124–136.

³² Zob. G.H. Schubert, *Symbolik des Traumes*, Bamberg 1821, s. 95–98 (korzystam z drugiego wydania). Dziękuję Magdalenie Idzikowskiej za pomoc w tłumaczeniu niemieckich tekstów.

³³ E. Szczegłacka, *Romantyczny homo legens. Zygmunt Krasiński jako czytelnik polskich poetów*, Warszawa 2003, s. 10, 11.

³⁴ Dla *Irydiona* opisał go najszerzej: W. Kubacki, *Wstęp*, w: Z. Krasiński, *Irydion*, oprac. W. Kubacki, Wrocław 1967, s. LIV–XCVIII. Można żałować, że Elżbieta Zarych nie zajęła się Schubertem czy Creuzerem w kontekście Krasińskiego, zob. E. Zarych, *Romantycy, myśliciele, inspiratorzy. Badania nad wpływem filozofii niemieckiej – od Kanta do Hegla – na literaturę polskiego romantyzmu*, Gdańsk 2010.

³⁵ Efektem takiej lektury była kapitalna rozprawa M. Janion, *Między Przeznaczeniem a Opatrznością*, w: tejeż, *Romantyzm. Studia o ideach i stylu*, Warszawa 1969.

³⁶ Zob. G.F. Creuzer, *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonderes der Griechen*,

dencji Krasieńskiego badacze odnajdują ślady znajomości *Symbolik und Mythologie*³⁷, są one – według mnie – więcej niż hipotetyczne. Schubert przejął od Creuzera rozumienie symbolu, kluczowe dla *Symboliki snu*, więc i dla *Irydiona*, dlatego krótko je zrekapituluję. Grażyna Królikiewicz rekonstruowała zakres pojęciowy tego tropu w monumentalnej książce Creuzera tak: „symbol jest momentalny i skondensowany, jest totalny, jest najkrótszym możliwym portretem idei, oświetlającym ją błyskiem”³⁸. Krakowska badaczka dodaje jeszcze, że jest on „szczególnie znaczący” („denotujący to, co ważne”), „budzący duszę” („przelewający przez formę wyrazu”) i nieodzownie związany z tajemnicą, „nocną stroną”, „zmierchowością” – *das Dämmernde*³⁹.

Gotthilf Schubert, który *Symbolik des Traumes* pisał pod wrażeniem pracy Creuzera, dopowiedział trzy zasadnicze kwestie. Po pierwsze: język symboliczny nie składa się z abstrakcyjnych znaków, przyjmowanych bezwiednie na zasadzie konwencji, tylko z obrazów, „które z wyrażaną przez nie rzeczywistością pozostają w relacji realnego uczestnictwa”; po drugie: język symboliczny posługuje się tymi samymi obrazami, co język potoczny; po trzecie: nośnikiem języka symbolicznego jest marzenie senne i – poezja⁴⁰. Manfred Frank Creuzerowsko-Schubertowską teorię symbolu podsumował w ten sposób:

W symbolu pewna idea staje się w całości obrazem, spełnia się w zmysłowo postrzegalnym analogonie, w chwilowej poglądowości, która nie pozostawia żadnej reszty, a zatem wyczerpuje się reprezentacją idei w zmysłowo postrzegalnym geście⁴¹.

Ostatnim wyróżnikiem rozumienia symbolu w *Symbolik und Mythologie* i *Symbolik des Traumes* jest jego polikulturowość – przenikają się w nim tradycje: żydowska, perska, grecka, rzymska, pogańska (celtycko-germańska), indyjska czy chrześcijańska. Każda z nich tworzy autonomiczny komponent w tygłu (symbolicznej) identyczności. Jak w Rzymie Heliogabala w wizji Krasieńskiego.

Lipsk–Darmstadt 1822, s. 816–828 (ustęp o pszczołach znalazł się w tomie czwartym, wydanym w 1812 roku. Korzystam z późniejszego wydania zbiorowego).

³⁷ G. Królikiewicz, *Symbol i mit w dziele Creuzera*, w: *Inspiracje Grecji antycznej w dramacie doby romantyzmu*, red. M. Kalinowska, Toruń 2002, s. 36, przyp. 6.

³⁸ Tamże, s. 42.

³⁹ Tamże, s. 42–43.

⁴⁰ Znakomite omówienie *Symboliki snu* w tym kontekście: A. Béguin, *Dusza romantyczna i marzenie senne. Esej o romantyzmie niemieckim i poezji francuskiej*, przeł. T. Stróżyński, Gdańsk 2011, s. 136–138.

⁴¹ M. Frank, *Nadchodzący Bóg. Wykłady o nowej mitologii*, przeł. T. Zatorski, Warszawa 2021, s. 106.

Pszczoła – zdaniem Schuberta – była w kulturze antycznej⁴² „świętym owadem, pełnym boskiego (proroczego) ducha”, „symbolem błogosławieństwa, mądrości, niewinności i sprawiedliwości”⁴³. Wiązały się z nią wyobrażenia o prześląganiu Boga i oczyszczeniu: Glaukosa, który po wypiciu miodu zmartwychwstał czy Dzeusa karmionego przez pszczoły w dzieciństwie⁴⁴. Pszczołami nazwano kapłanki Ceres⁴⁵. To są jednak uwagi marginesowe, bez znaczenia w kontekście *Irydiona*. Zasadniczą myśl Schuberta Bolesław Andrzejewski referował tak:

Specyficzne posłannictwo owadów wyprowadza Schubert na przykładzie pszczoły z samej etymologii słowa „vespa” (myśliciel błędnie tłumaczy słowo „pszczoła”, co jednak nie zniekształca istoty jego wywodu⁴⁶). Słowo to posiada, jego zdaniem, ten sam rdzeń, co „vespillo”, czyli osoba wynosząca zwłoki, grabarz. Ten fakt językowy ma oznaczać, iż pszczoła narodziła się w celu zanegowania i „pogrzebania” dotychczasowego chaosu i walki oraz dla zapoczątkowania nowego okresu harmonii i zgody⁴⁷.

Schubert odwoływał się do „starej legendy”, według której pszczoły narodziły się po „złotym wieku”, ale jako jedyne potrafiły zbierać z liści słodycz po nim pozostałą i dzielić się nią z ludźmi⁴⁸. Ta aprecjacja doprowadziła autora *Die Symbolik des Traumes* do stwierdzenia, że pszczoła oznajmia „ewangelię nowego prawa”⁴⁹.

Andrzejewski zwracał uwagę, że Schubert w rozważaniach o pszczołach nawiązywał do „zapatrywań” Empedoklesa o czteroetapowym rozwoju wszechświata. Według presokratyka podział dziejów był następujący: 1. złoty wiek miłosnej harmonii i pojednania czterech żywiołów, 2. upadek złotego wieku przez zakradnięcie się nienawiści, „nieład i chaos”, 3. epoka obecna, panowanie nienawiści, walk i niezgody, 4. „ponowne uaktywnienie miłości,

⁴² Kształtowanie się stosunku niemieckich i polskich romantyków do kultury antycznej, zob. M. Junkiert, *Nowi Grecy. Historyzm polskich romantyków wobec narodzin „Altertumswissenschaft”*, Poznań 2017, s. 27–131.

⁴³ G.H. Schubert, *Symbolik des Traumes*, s. 95.

⁴⁴ Tamże, s. 96.

⁴⁵ Tamże, s. 97.

⁴⁶ Warto zauważyć, że błąd pojawia się już u: G.F. Creuzer, *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen*, s. 816 [zob. w wydaniu, z którego korzystał Schubert: s. 420].

⁴⁷ B. Andrzejewski, *Przyroda i język. Filozofia wczesnego romantyzmu w Niemczech*, Warszawa–Poznań 1989, s. 162.

⁴⁸ Zob. G.H. Schubert, *Symbolik des Traumes*, s. 95.

⁴⁹ Tamże, s. 96. Schubert cytuje w tym miejscu *Pantheum der ältesten Naturphilosophie* Johanna Arnolda Kannego [Tybinga 1811, s. 340]. Fragment z Schuberta przywołuje też B. Andrzejewski, *Przyroda i język*, s. 162.

łączące skłócone żywioły". To właśnie zapowiedzią czwartej epoki miały być pszczoły⁵⁰. Kluczowy jest fakt, że Schubert przedstawiał te wyobrażenia jako charakterystyczne nie tylko dla pogan, ale też dla wspólnot pierwszych chrześcijan⁵¹.

Z tą wiedzą wróćmy do *Irydiona*. Istnieje możliwość, że w zdaniu „Zemsta więc i naprzód tam, gdzie brzęczą pszczoły” ujawniony zostaje mechanizm wielowarstwowej manipulacji Irydiona. Pierwszy człon wykrzyknienia, do wskaźnika zespolenia łącznego, uwydatnia znaczenie rozpaczliwego, świeżego pragnienia zemsty Symeona na mordercach ukochanej. Przesunięcie, którego udaje się dokonać Irydionowi – od przekonania, że „żądza odporu” jest uczuciem szatańskim, do pewności, że nie ma w niej nic ze znieprawdzonej materii, a wszystko z nowego świata „ducha żywego, świętego” – zawarte jest właśnie w drugiej części wypowiedzenia („naprzód tam, gdzie brzęczą pszczoły”). Rewolucja, powodowana zemstą, jest przyspieszeniem upadku świata nienawiści, konfliktów: moralnie zdegradowanego świata rzymskiego. Zrewoltowani chrześcijanie niosą „ewangelię nowego prawa”. Ich rolą jest zostać „grabarzami” starego porządku, żeby otworzyć miejsce dla Kościoła Janowego. Epoki chrześcijańskiej „harmonii i zgody”. Więcej: powtórnego przyjścia Jezusa Chrystusa.

Pszczoły symbolizują chrześcijan – w czwartym tomie *Symbolik und Mythologie* Creuzer wskazywał na możliwość podwójnego funkcjonowania symbolu: jako słowa, „skupienia żywiołu boskiego”, ale też czynności, która ten „żywioł boski” urzeczywistnia, „realnie spełnia”⁵². Mowa Irydiona aktywizuje („momentalnie”, *sidérante*) słowną tradycję symboliczną, znaną greckim i rzymskim chrześcijanom: symbol pszczół, „naczynie mocy”⁵³, pragnie urzeczywistnić („przełać przez formę wyrazu”) w chiliastycznej młodzieży, przekonując ją, że to właśnie ona jest nośnikiem „woli Bożej”.

Manipulacja Irydiona ma charakter wielowarstwowy⁵⁴, bo odwołuje się – dyskretnie, subwersywnie, wykorzystując reakcję emocjonalną – do znanych greckiemu chrześcijaninowi wyobrażeń symbolicznych: chiliastycznych

⁵⁰ Zob. B. Andrzejewski, *Przyroda i język*, s. 162–163. Por. B. Levin, *Mit złotego wieku – prehistoria*, „Pamiętnik Literacki” 1982, nr 3–4, s. 317–343, <https://tiny.pl/wwfcp> [dostęp 04.11.2022].

⁵¹ Omówienie Creuzerowskiej podstawy utożsamienia symboliki pogańskiej i chrześcijańskiej u romantyków niemieckich: M. Frank, *Nadchodzący Bóg*, s. 390.

⁵² Zob. G.F. Creuzer, *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonderes der Griechen*, s. 598. Por. M. Frank, *Nadchodzący Bóg*, s. 107.

⁵³ Zob. G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1978, s. 447–450.

⁵⁴ Zaskakująco szczegółowy, precyzyjny plan topograficzny rewolucji zemsty Irydiona, zrekonstruowany świetnie przez Barbarę Lasocką, potwierdza chyba intencjonalny, przemyślany aż do manipulatywności, a nie impulsywny, charakter działań Amfilochidesa [zob. B. Lasocka, *O rzymskim dramacie Krasińskiego*, „Pamiętnik Teatralny” 1959, nr 1–3, s. 187–218].

nadziei na „nowe prawo”, niezgody na „ziemski”, „państwowy” charakter Kościoła, ale także do wyobrażeń o zmartwychwstaniu ciał (wśród których jest ciało ukochanej Symeona)⁵⁵. Skutecznie i – jak zaplanował Masynissa⁵⁶ – paradoksalnie kosztem tego wszystkiego. Niemożliwość powodzenia Irydiona klarownie wyjaśniła Maria Janion: Krasiński przejął od Pierre’a Ballanche’a wizję dziejów, która odróżnia „ludzi Przeznaczenia” od „ludzi Opatrzności”. Zarówno pierwsi, jak i drudzy dostrzegają zło świata i nie mogą go zaakceptować. Jednak ludzie Przeznaczenia decydują się na czyn przedwczesny, krwawy, mający zastąpić lub przyspieszyć oczekiwaną interwencję Boga. Przeznaczenie, kształtowane wolą ludzką, skazuje wszystkie rewolucyjne zamierzenia, melancholijne rewolty, indywidualne bunty na destrukcję, poronną porażkę. Przeciwnie ludzie Opatrzności – oni „wierzą w nieprzerwane działanie Opatrzności i wolność bytów rozumnych, społeczeństwo zaś traktują jako instytucję boską, dzięki której człowiek może się doskonalić”⁵⁷. Czyn, który zwycięży, dla Krasińskiego to niewiele więcej niż: rozpoznać jednostkowe miejsce w planie dziejowym i ufać Opatrzności. Ścisłej: pojęcie czynu z *Dokończenia Irydiona* można rozumieć – za Aliną Kowalczykową – jako duchowe i zarazem „społecznie uzewnętrznione”, świadome, „realizowane indywidualnie, wedle miłości kierowanej wolą”, działanie „zgodnie z kierunkiem procesu rozwojowego świata”, który wytycza „przyjazna Opatrzność”⁵⁸.

W wizji Krasińskiego Irydion jest pozbawionym złudzeń manipulatorem⁵⁹, zaś Symeon wcieleniem „fałszywej świadomości”. Przywódca młodych chrześcijan ucieleśnia przekonanie poety, wyrażone w listach z okresu powstawania *Irydiona*, że – jak pisała Anna Kubale – „w nie-boskim świecie

⁵⁵ Ryzykowne, choć kuszące byłoby przypuszczenie manipulacji już na poziomie onomastycznym: „troiste imię Irydion – Hieronim – Sygurd dawało symboliczne IHS”. Irydion byłby fałszywym mesjaszem, więcej: fałszywym Jezusem Chrystusem. Zob. J. Kleiner, *Zygmunt Krasiński. Studia*, Warszawa 1998, s. 193.

⁵⁶ Który jest, jak wiadomo, „szatanem czasu historycznego”, zob. J. Krzyżanowski, *Masynissa i jego rola w „Irydionie”*, w: tegoż, *W świecie romantycznym*, Kraków 1961, s. 282.

⁵⁷ M. Janion, *Między Przeznaczeniem a Opatrznością*, s. 104.

⁵⁸ A. Kowalczykowa, *Poglądy filozoficzne Zygmunta Krasińskiego*, w: *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 1, red. A. Walicki, Warszawa 1973, s. 334–335.

⁵⁹ Na uboczu pozostawiam kwestię, czy Irydion jest postacią samodzielną czy wyłącznie narzędziem w rękach „szatana historii” – Masynissy [zob. A. Waśko, *Zygmunt Krasiński. Oblicza poety*, Kraków 2001, 199; ostatnio: T. Kłusek, *Dwie koncepcje konserwatyzmu romantycznego: Krasiński i Rzewuski*, Lublin 2020, s. 110]. O „niechrześcijańskim”, manipulatorskim, podstawiającym nienawiść jako „drugie imię miłości” charakterze postaci Irydiona zob. M. Korytowska-Cieśla, *Tragiczny Irydion?*, w: *Wokół Krasińskiego*, red. M. Sokalska, Kraków 2012, s. 109, <https://tiny.pl/wwfc2> [dostęp 04.11.2022].

i rozbitym człowieku nawet najszlachetniejsze pragnienia i marzenia mogą zmienić się w swe zaprzeczenie”⁶⁰. Chrześcijanin z Koryntu myśli, że za sprawą rewolucji przyspieszy zniesienie materii i nadejście nowej, ewangelicznej epoki ducha. W rzeczywistości – gdyby nie protest biskupa Wiktora⁶¹ – w jałowym rozlewie krwi utraciłby zbawienie.

Bibliografia

- Andrzejewski Bolesław (1989), *Przyroda i język. Filozofia wczesnego romantyzmu w Niemczech*, Warszawa–Poznań: PWN.
- Bagłajewski Arkadiusz (2021), *Twórca bez autografów, pisarz w „pierwodrukach”. Wokół nowej edycji Krasińskiego*, w: A. Bagłajewski, *Inny Krasiński*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 195–233.
- Béguin Albert (2011), *Dusza romantyczna i marzenie senne. Esej o romantyzmie niemieckim i poezji francuskiej*, przeł. T. Stróżyński, Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.
- Bonchino Albert (2015), *Od praoceanu do łez natury. Baader i Schubert między romantyzmem freiberskim a drezdeńskim (1788–1808)*, w: G.H. Schubert, *Nocna strona przyrodoznawstwa*, przeł. K. Krzemień-Ojak, Białystok: AlterStudio, s. 23–44.
- Creuzer Friedrich Georg (1822), *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonderes der Griechen*, Lipsk–Darmstadt: Carl Wilhelm Leske.
- Dietzsch Stefan (2015), *Filozofia spekulatywna versus „Physica sacra”: „Nocna strona przyrodoznawstwa” Gotthilfa von Schuberta*, w: G.H. Schubert, *Nocna strona przyrodoznawstwa*, przeł. K. Krzemień-Ojak, Białystok: AlterStudio, s. 11–22.
- Fabianowski Andrzej (1991), *Myśl polityczna Zygmunta Krasińskiego*, Ciechanów: Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Uniwersytet Warszawski Wydział Polonistyki.
- Frank Manfred (2021), *Nadchodzący Bóg. Wykłady o nowej mitologii*, przeł. T. Zatorski, Warszawa: Fundacja Augusta Hrabiego Cieszkowskiego.
- Janion Maria (1969), *Między Przeznaczeniem a Opatrznością*, w: M. Janion, *Romantyzm. Studia o ideach i stylu*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 99–123.
- Junkiert Maciej (2017), *Nowi Grecy. Historyzm polskich romantyków wobec narodzin „Altertumswissenschaft”*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

⁶⁰ A. Kubale, *Dramat bólu istnienia w listach Zygmunta Krasińskiego*, Gdańsk 1997, s. 61.

⁶¹ Andrzej Waśko twierdzi – a raczej syntetyzuje całą tradycję badawczą – że biskup Wiktor reprezentuje stanowisko Krasińskiego w dramacie. Nie jest to takie pewne: wydaje się, że zarówno chiliaści, jak i zwolennicy kościoła ziemskiego (kościół w sojuszu z władzą, z Aleksandrem Sewerem), zostają w tym samym stopniu unicestwieni „u stóp męki Pańskiej” przez „głos, co zagrzmał nad milczeniem wszystkich duchów”, głos „Ojca Niebieskiego”, w *Dokończeniu*, zob. A. Waśko, *Zygmunt Krasiński*, s. 196.

- Kanne Arnold Johann (1811), *Pantheum der ältesten Naturphilosophie*, Tybinga: J.G. Cotta'sche Buchhandlung.
- Kleiner Juliusz (1998), *Zygmunt Krasiński. Studia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kłusek Tomasz (2020), *Dwie koncepcje konserwatyzmu romantycznego: Krasiński i Rzewuski*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Korytowska-Cieśla Maria (2012), *Tragiczny Irydion?*, w: *Wokół Krasińskiego*, red. M. Sokalska, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 91–114, <https://tiny.pl/wwfc2> [dostęp 04.11.2022].
- Kowalczykowska Alina (1973), *Poglądy filozoficzne Zygmunta Krasińskiego*, w: *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 1, red. A. Walicki, Warszawa: Książka i Wiedza, s. 306–347.
- Krasiński Zygmunt (1921), *Irydion*, oprac. T. Sinko, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Krasiński Zygmunt (1967), *Irydion*, oprac. W. Kubacki, Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Krasiński Zygmunt (1980), *Listy do Henryka Reeve'a*, t. 2, przeł. A. Olędzka-Frybesowa, oprac. P. Hertz, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Krasiński Zygmunt (1989), *Irydion*, oprac. I. Reczkowski, Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Krasiński Zygmunt (2017), *Irydion*, w: Z. Krasiński, *Dramaty*, oprac. M. Bizior-Dołmbrowska, *Dzieła zebrane*, red. M. Strzyżewski, t. 3, cz. 1, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Krzyżanowski Julian (1961), *Masynissa i jego rola w „Irydionie”*, w: J. Krzyżanowski, *W świecie romantycznym*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 259–282.
- Kubacki Waclaw (1963), *Zagadkowe pszczoły w „Irydionie”*, „Ruch Literacki”, nr 5–6, s. 235–241.
- Kubale Anna (1997), *Dramat bólu istnienia w listach Zygmunta Krasińskiego*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Lasocka Barbara (1958), *O rzymskim dramacie Krasińskiego*, „Pamiętnik Teatralny”, nr 1–3, s. 187–218.
- Leeuw van der Gerardus (1978), *Fenomenologia religii*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Levin Barry (1989), *Mit złotego wieku – prehistoria*, „Pamiętnik Literacki”, nr 3–4, s. 317–343, <https://tiny.pl/wwfcp> [04.11.2022].
- Mejzner Mirosław (2000), *Millenaryzm wczesnochrześcijański*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, nr 1, s. 3–66.
- Nawarecki Aleksander (2003), *Mały Mickiewicz. Studia mikrologiczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Oken Lorenz (1835), *Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände*, t. 5, cz. 2, Stuttgart: Carl Hoffmann'sche Berlags Buchhandlung.
- Piechota Marek (2016), *Ograniczony poliglotyzm Zygmunta Krasińskiego?*, w: M. Piechota, *Poliglotyzm wielkich romantyków (Mickiewicz, Słowacki, Krasiński)*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 115–136.

- Przybylski Ryszard (1999), *Rozhukany koń. Esej o myśleniu Juliusza Słowackiego*, Warszawa: Sic!.
- Reinach Salomon (1909), *Orpheus. Histoire générale des religions*, Paryż: Alcide Picard.
- Schneider Stanisław (1912), „Zemsta więc i naprzód tam, gdzie brzęczą pszczoły” („Irydion”, cz. 2), „Pamiętnik Literacki”, nr 1, s. 142–145, <https://tiny.pl/wwfc4> [dostęp 04.11.2022].
- Schubert Heinrich Gotthilf (1821), *Symbolik des Traumes*, Bamberg: Carl Friedrich Kunz.
- Sekuła Aleksandra (2007–2008), *Millenaryzm w „Irydionie” Zygmunta Krasińskiego*, „Estetyka i Krytyka”, nr 13–14, s. 141–147, <https://tiny.pl/wwfcn> [dostęp 04.11.2022].
- Sekuła Aleksandra (2015), *Sylwetka ideowa Zygmunta Krasińskiego. Dylematy i meandry polskiej myśli konserwatywnej*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Fundacja Akademii Humanistycznej.
- Stefanowska Zofia (1964), *Jeszcze inne pszczoły*, „Ruch Literacki”, nr 3, s. 138–139.
- Szczeglacka Ewa (2003), *Romantyczny „homo legens”. Zygmunt Krasiński jako czytelnik polskich poetów*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Śliwiński Marian (1996), *Tradycja antyczna-chrześcijańska w „Irydionie”*, „Pamiętnik Literacki”, nr 2, s. 33–52, <https://tiny.pl/wwfdt> [dostęp 04.11.2022].
- Waśko Andrzej (2001), *Zygmunt Krasiński. Oblicza poety*, Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Zarych Elżbieta (2010), *Romantycy, myśliciele, inspiratorzy. Badania nad wpływem filozofii niemieckiej – od Kanta do Hegla – na literaturę polskiego romantyzmu*, Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.
- Ziołowicz Agnieszka (2001), „Irydion” Zygmunta Krasińskiego – „na pół dramat, a na pół opisanie i opowiadanie”. W *kręgu estetyczno-genologicznej problematyki dzieła*, w: *Zygmunt Krasiński – nowe spojrzenia*, red. G. Halkiewicz-Sojak, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 259–270.

Revenge, Schubert and Bees: Gloss to *Irydion* by Zygmunt Krasiński

Abstract

This article attempts a new interpretation in the context of Zygmunt Krasiński's work *Irydion* (1836) as a whole of the words: “Revenge, then, and forward where the bees buzz”, spoken by Irydion to Simeon of Corinth. Previous interpretative proposals (Schneider, Sinko, Kubacki, Stefanowska) have clarified much, but have not met with full acceptance. The new critical edition of *Collected Works* of the author of *Irydion*, reproduces the errors of previous scholars in explaining this exclamation. The new reading introduces the context of – probably known to Krasiński – Gotthilf Heinrich Schubert's reflections on the bees from *Symbolik des Traumes*. The German philosopher believed that bees – the depositories of the

memory of the “golden age of harmony and concord” – were the revelators of the “gospel of the new law”, and that the Latin root of these insects contains the hope of “burying” the present order. The final section of the article shows how Iridion manipulates these imaginaries – in Schubert’s view, characteristic of Christian communities – in order to persuade Simeon of Corinth and his chiliastic supporters to participate in a revolution of revenge against Rome.

Keywords: Zygmunt Krasieński, bees, millennialism, chiliasm, Gotthilf Heinrich von Schubert